

השפעת נכונותה של האישה לריתוק (אֶסְתֵּעַדָּא לאל־אֶחְתַּבָּאס) על
זכאותה למזונות

ערעור 327-2020 – בית־הדין השרעי לערעורים

תאריך מתן פסק־הדין: 27.12.2020

כב' הנשיא עבד אל־חכים סמארה
כב' הקאדי עדנאן עדווי
כב' הקאדי ד"ר איאד זחאלקה

שרעי אזורי: שרעי יפו – תיק 1583-2019

מסגרת נורמטיבית

ההלכה המוסלמית מבנה את הנישואין השרעיים כמערכת שיש בה חלוקת עבודה ממוגדרת בין הגבר לאישה: על האישה מוטלת החובה לציית לאיש ולהתמסר למרותו כראש המשפחה, ואילו האיש מחויב לתמוך כלכלית באשתו ולספק את צרכיה, הכוללים מדור ראוי (מִסְכֵּן שרעי), לבוש ומזון.¹ בהקשר של חובת הציות, סעיף 212 לקובץ הדינים השרעיים² קובע כי האישה צריכה להיות מרותקת לבית הנישואין (מוחתבסה): חל עליה איסור לצאת מבית הנישואין ללא אישורו והסכמתו של הבעל. אם האישה יצאה מבית הנישואין בלא אישורו והסכמתו של הבעל, היא עלולה להיות מוכרזת "אישה מורדת" (נאשז), וזכאותה למזונות תישלל.³

1 ראו עבדאללה אבן אחמד אבן קדאמה אל־מעני ויליה אשרח אל־כביר [המעשיר ולאחריו הפירוש הנרחב] כרך 11, 347–348 (מהדורה שלישית, אל־קאהרה, הג'ר ל־טבאעה רנשר רתוזיע ואל־אעלאן 1997); אסעד מחמד סעידי א־צאע'רג'י אל־פקה אל־חנפי ואדילתו [ההלכה החנפית וראיותיה] כרך 1, 253–254 (אל־קאהרה, מכתבת אל־עזאלי 1999). ראו גם בספרות המחקרית: Ziba Mir-Hosseini, Kari Vogt, Lena Larsen & Christian Moe, *Muslim Family Law and the Question of Equality, in GENDER AND EQUALITY IN MUSLIM FAMILY LAW: JUSTICE AND ETHICS IN THE ISLAMIC LEGAL TRADITION 1* (Ziba Mir-Hosseini et al. eds., London & New York, I.B. Tauris 2013).

2 מחמד קדרי באשא אל־אחכאם א־שרעייה פי אל־אחואל א־שח'סייה עלא מד'הב אבי חניפה א־נעמאן (ביירות, דאר אבן חזם 2007) (להלן: קובץ הדינים השרעיים).

3 ראו שם, ס' 212.

עם זאת, אם הבעל אינו עומד במילוי חובותיו כלפי רעייתו, האישה אינה מחויבת לציית לו ואינה מחויבת להיות מרותקת לבית הנישואין. במקרה כזה, אם יש עילה שרעית תקפה (עד'ר שרעי) לעזיבת בית הנישואין,⁴ האישה לא תיחשב מורדת, והבעל יחויב בתשלום מזונותיה. כמרכן, אם אישה יצאה מבית הנישואין ללא אישור הבעל או ללא עילה שרעית מוצדקת אולם היא מביעה נכונות (אסתעדאד) לשוב לבית הנישואין ולריתוק, זכאותה למזונות מתחדשת.⁵

התשתית העובדתית ופסק-דינו של בית-הדין השרעי האזורי

האישה (להלן: המשיבה) הגישה תביעה למזונות אישה, וטענה כי האיש תקף אותה וגירש אותה מבית הנישואין, תוך שהוא לוקח ממנה את מפתחות ביתם. עוד היא טענה כי לאחר-מכן הוא ניתק את הקשר עימה, ואף מחק את מספר הטלפון שלה מהנייד שלו. האישה הצהירה כי היא מוכנה לשוב אל האיש, אולם בתנאי שינהג בה בכבוד ובהוגנות, ולא ידליף את סודותיהם לבני משפחתו, כפי שנהג לעשות. האיש (להלן: המערער) הכחיש את טענות האישה, וטען כי היא יצאה מבית הנישואין על דעת עצמה וללא הצדקה שרעית. בית-הדין האזורי ביפו הטיל על האישה להוכיח כי יציאתה מבית הנישואין נעשתה מחמת עילה שרעית תקפה. אף שהאישה כשלה בהרמת הנטל הראייתי ולא הצליחה להוכיח כי יציאתה מבית הנישואין הייתה מוצדקת, פסק לה בית-הדין מזונות בסך 2,500 ש"ח, בנימוק שהאיש לא פעל באופן אקטיבי להשבתה אל ביתו, והסתפק בשתיקה ובחוסר תגובה לנוכח דרישתה לשוב לביתם. על פסק-דין זה הגיש האיש ערעור לבית-הדין השרעי לערעורים.

הערעור לבית-הדין השרעי לערעורים

עיקרי טענות המערער

המערער טען כי בית-הדין האזורי טעה כאשר פסק מזונות למשיבה אף שלא הצליחה להרים את נטל הראייה שיציאתה מבית הנישואין התרחשה מפאת עילה מוצדקת. כמרכן הוא טען כי בית-הדין האזורי טעה כאשר פסק לאישה מזונות מעצם נכונותה לריתוק, וזאת אף שלא עלה בידה להוכיח שהייתה סיבה מוצדקת ליציאתה מבית הנישואין. המערער ציין כי הוא לא גירש את אשתו מבית הנישואין כלל ועיקר, וגם לא מנע אותה – ועדיין אינו מונע אותה – מלשוב לבית הנישואין. לדבריו, המשיבה היא שהחליטה לא לעשות זאת. עוד טען המערער כי המשיבה התנתה את נכונותה לשוב לבית הנישואין

4 למשל, אם לבעל יש חוב כלפיה במוהר המידי או אם הבית אינו עומד באמות-המידה שנקבעו בהלכה המוסלמית (מספן עיר שרעי).

5 ראו מחמד אבו זהרה **אל-אחואל איש-סייה** [המעמד האישין] 232 (אליקאהרה, דאר אל-פכר אל-ערבי 2007).

בתנאים שונים, שהוא מסרב לקבל, כך שנכונותה לריתוק אינה נכונות אמיתית וכנה, ואין להחשיבה ככזו. מכיוון שכך, טעה בית-הדין האזורי כאשר פסק כי היא זכאית למונח אישה על בסיס נכונות-לכאורה זו.

עיקרי טענות המשיבה

המשיבה טענה כי היא נמצאת בבית הוריה זה חודשים מספר, אחרי שהמערער הכה אותה וגירש אותה מבתם המשותף, תוך שהוא לוקח ממנה את מפתחות הבית. היא הצהירה בכמה הזדמנויות במהלך ההליך המשפטי כי היא מוכנה לחזור לבית הנישואין, אולם המערער סירב לשלום-בית, ולראיה הוא לא דרש בשלומה ולא עשה נסיונות להשיבה לביתה, ואפילו דחה פניות מצד אנשי חסד (אהל אל-ח'יר) לשלום-בית. יתר על כן, המערער מחק את מספר הטלפון שלה ושינה את תמונת הפרופיל שלהם ברשתות החברתיות, על-מנת לבטא את התנכרותו אליה, ואף הגיש נגדה תביעה לגירושין.

פסק-הדין של בית-הדין השרעי לערעורים

בית-הדין השרעי לערעורים קבע כי האישה הפגינה נכונות לקיים את חובת הריתוק, דהיינו לחזור לבית האיש, מתחילת ההליך המשפטי ועד סופו. זאת, בעוד שהאיש לא הראה כל רצון להחזירה לבית הנישואין. יתרה מזו, האיש ביטא את רצונו בגירושין ולא הותיר מקום לשלום-בית.

גם אם האישה יצאה תחילה מבית הנישואין ללא הסכמת האיש או ללא צידוק שרעי, נכונותה לחזור אליו ולהיות מרותקת לבעלה מחייבת את האיש לאפשר לה זאת, ואם הוא מסרב ואינו פועל להחזירה לבית הנישואין, יש לראותו כמי שוויתר על חובת הריתוק. לעומת זאת, את האישה יש לראות כמי שנכונה לריתוק (מוסתעדה לאל-אח-תבאס / מוחתבסה חוכמאן).⁶ אילכך פסק בית-הדין השרעי לערעורים כי הכחשתו של האיש בדבר נכונות האישה לריתוק אינה מספיקה – היה עליו להפריך את טענתה לנכונות לריתוק, ולא להסתפק בהכחשה כללית.

עוד קבע בית-הדין השרעי לערעורים כי יש לדחות את טענת המערער שנכונותה של האישה לריתוק הייתה נכונות מותנית. המשיבה טענה כי היא מוכנה לחזור לבית הנישואין בתנאי שהאיש יכבד אותה, ינהג בה בהגינות ויכבד את פרטיותה – דרישות שאינן בגדר

⁶ אישה נחשבת מרותקת לאיש באחד משלושת המצבים הבאים: (א) ריתוק פיזי (פעלאן) מעצם שהייתה הפיזית של האישה בבית הנישואין; (ב) ריתוק "נומינלי" (מוחתבסה חוכמאן) – כאשר האישה נמצאת פיזית מחוץ לבית הנישואין אולם יציאתה מהבית הייתה מפאת צידוק שרעי; (ג) כאשר האישה הביעה נכונות לריתוק (מוסתעדה לאל-אח-תבאס) אולם האיש זנח אותה ונמנע מלפעול להחזרתה לבית הנישואין. ראו ע' (שרעי ערעורים) 38-2020 (אתר בתי-הדין השרעיים (אבד"ש) 16.4.2020); ע' (שרעי ערעורים) 1571-2020 (11.1.2021).

תנאים, אלא דרישות בסיסיות ולגיטימיות במסגרת "בית שרעי" (מִפְּנֵי שרעי),⁷ אשר ממילא על האיש לספק.⁸

לבסוף, בית-הדין השרעי לערעורים קבע כי הערכאה האזורית שגתה בסדר ניהול ההליך: לאחר שהתברר כי האישה מוכנה לריתוק בבית הנישואין, כעולה מכתב התביעה שהגישה, היה על בית-הדין לדרוש את תגובת האישה לעניין זה. הידרשות לסוגיית הנכונות לריתוק הייתה עשויה לייתר את הדיון בשאלה אם יציאתה של האישה מבית הנישואין נעשתה ללא צידוק שרעי. למרות שגיאה זו פסק בית-הדין השרעי לערעורים כי דינו של הערעור להידחות וכי תשלום המזונות שנפסק לאישה ייותר על כנו.

סיכום ומסקנות

פסק-דין חשוב זה מעלה על נס את חשיבותה של המוכנות לריתוק באמצעות התוויית הקביעות העקרוניות הבאות:

א. ההכרזה על אישה כמורדת (נאשז), שאינה זכאית למזונות, היא עניין הפיך ומשתנה, והיא עשויה להתבטל אם האישה מביעה נכונות לריתוק, אף אם היא שוהה פיזית מחוץ לבית הנישואין. במילים אחרות, די בהבעת רצון מצד האישה לחזור לבית הנישואין לשם ביטול קביעת המרידה וכינון מחדש של זכאותה למזונות, ואחת היא מה היו הטעמים המקוריים לעזיבת הבית.⁹

⁷ החובה לספק בית הולם מוזכרת במפורש בקוראן בפסוק 6 בסורת אטלאק (השילוחים), המורה: "הִשְׁפִּינוּ אוֹתָן (בְּמַעוֹן) מִן (הַבַּיִת) אֲשֶׁר תִּשְׁכְּנוּ לְפִי אֲשֶׁר תִּשְׁיג יָדְכֶם". ראו אלקראן (יוסף יואל ריבלין מתרגם 1987), נגיש באתר פרויקט בן-יהודה <https://bit.ly/38Ai1lm>. ראו גם ס' 70-72 לחוק המשפחה העות'מאני, 1917. בית הולם צריך לעמוד בכמה תנאים מצטברים: (1) שיהיו בו כל המיטלטלין הנחוצים למגורים, לרבות מזון וריהוט, וכן שיהיה אפשר לנעול אותו; (2) שתתאפשר פרטיות לאישה, ושלא יתגורר עימה איש מלבד בעלה וילדיה (למעט ילדי האיש מנישואין אחרים) שאינם בגירים (ראו ס' 73 לחוק המשפחה העות'מאני); (3) שהוא יהיה ממוקם בסביבה טובה עם שכנים טובים; (4) שהאישה תחוש בו ביטחון. ראו ע' (שרעי ערעורים) 411-2020 (אבד"ש 2.2.2021). ראו גם אכמל אדין אל-באברתי אל-ענאיה שרח אל-הדאיה [הפרשנות המוקפדת למדריך [בדין השרעי]] כרך רביעי 397 (אלקאהרה, דאר אל-כתב אל-עלמייה 2007); מחמוד ח'מיס חק אל-מסכן א-שרעי לזאוגיה: דראסה פקהייה תטביקיה [זכות האישה לבית שרעי: מחקר הלכתי יישומי] 74 (עבודת-גמר לתואר שני, המכללה ללימודים מתקדמים באוניברסיטת אינג'אח 2012).

⁸ סוגיית הריתוק המותנה נדונה בהרחבה בע' (שרעי ערעורים) 93-2020 (אבד"ש 17.5.2020). באותו מקרה הצהירה האישה, לאחר שיצאה מבית הנישואין, כי היא מוכנה לריתוק בתנאי שהבעל יספק לה בית שרעי (היא טענה כי בית הנישואין של הצדדים אינו שרעי כי הוא ממוקם בסביבה לא טובה, אין בו מנעול וחסרה בו פרטיות). בית-הדין השרעי לערעורים קבע בפסק-דין זה כי אם נכונותה של האישה לריתוק היא מותנית, ואם הבעל מכחיש שקיימת מניעה שרעית לריתוק, אזי על בית-הדין לבדוק תחילה את מצב הדברים לאשורו, כלומר, אם אכן קיימת מניעה שרעית לריתוק או אין מניעה כזו. אם יתברר כי קיימת מניעה כזו, תהיה האישה זכאית למזונותיה.

⁹ ראו ס' 171 לקובץ הדינים השרעיים, לעיל ה"ש 2, הקובע כי "איש[ה] מורדת היא מי שלא צייתה לבעלה ויצאה מביתה ללא אישורו ומבלי הצדקה שרעית ולכן נשללת זכותה למזונות

ב. מרגע שאישה מביעה נכונות לקיים את חובת הריתוק, מוטלת על האיש החובה לפעול באופן אקטיבי כדי להשיבה לבית הנישואין.¹⁰ אם הוא אינו עושה כן, ומסתפק רק בהכחשה כללית של נכונות האישה לריתוק או בטענה שהיא מתנה את נכונותה בתנאים לא-מוצדקים, דין הכחשתו להידחות, והוא ייחשב כמי שוויתר על חובת הריתוק של אשתו.

ג. נכונותה של האישה לריתוק מייתרת את הדיון בשאלה אם יציאתה מבית הנישואין הייתה מכוח עילה שרעית מוצדקת, ואין לדרוש ממנה לספק ראיות ולנהל הוכחות לעניין נסיבות יציאתה מבית הנישואין. במקרה כזה על בית-הדין לבחון תחילה את מוכנותה של האישה לריתוק ואת נכונות האיש להשיב את אשתו לבית הנישואין.

לאורך כל תקופת מרדותה... היא תיחשב מורדת אם לבניהזוג יש בית בבעלותם שהם מתגוררים בו, והיא מנעה את בעלה מלהיכנס אליו... [אישה תחדל להיחשב מורדת] אם היא חזרה לבית בעלה... או הזמינה אותו לביתה לקיים יחסי אישות. במקרה כזה זכאותה למזונות מתחדשת. אם היא מונעת את בעלה מלהתענג עליה (כלומר, מסרבת לקיים עימו יחסי אישות) בעודה שוהה בבית הנישואין, [התנהגותה זו] לא תיחשב מרדות השוללת ממנה את זכאותה למזונות".

10 נהג חברתי הוא שהבעל שולח משלחת נכבדים (ג'אהה) כדי לפייס את האישה ובני משפחתה, ולנסות להחזירה לבית הנישואין. על תפקיד הג'אהה ראו ה"ש 2 בתקציר של ערעור 19-2018 בגיליון זה.